

**Jiří Večerník: Markets and People.
The Czech Reform Experience
in a Comparative Perspective**

Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong,
Singapore, Sydney: Avebury 1996, 294 s.

První pocit recenzenta nad knihou Jiřího Večerníka o „tržích a lidech“, založené na zkušenostech české reformy a jejich porovnání s jinými zeměmi, je pocit radosti, že opět přibyla jedna dobrá původní česká práce vydaná v angličtině a určená odborné veřejnosti celého světa. Tento pocit je znásoben vědomím, že se připravuje dále doplněné vydání v češtině.

Text knihy se člení na úvod a pět částí: Trh práce a výdělků, Příjmová diferenciace a chudoba, Domácnosti jako spotřebitelé a kapitalisti, Ústup ze socialistického paternalismu a Ekonomická reforma a politické chování.

Nová kniha je dílem v několika ohledech ojedinělým v české sociologické produkci po roce 1989, ba i v celém poválečném období. Jde totiž o jednu z mála vědeckých monografií tematického charakteru, založenou na spojení soustavného a dlouhodobého teoretického a empirického poznávání určitého předmětu. V oboru (značně široce pojaté) ekonomické sociologie s rozsáhlými exkursy do problematiky sociální politiky jde o práci v českých poměrech průkopnickou, přičemž i mnozí ekonomové ji uvítají jako přínos k jejich vědnímu oboru. Přitom některá z témat jsou předmětem důkladnějšího pojednání v tomto pojetí a v tomto kontextu přinejmenším v naší sociologické literatuře vůbec poprvé. Svým souhrnným obsahem tak spis vytváří důstojný sociologický protějšek a doplněk k poměrně již bohaté, i když zatím nedostatečně syntetizující české literatuře o ekonomické transformaci. Za zaznamenání stojí rovněž použití širší „transformační“ a zejména „modernizační“ literatury, i když na soustavnější uplatnění modernizačního hlediska jako kritéria efektivity sociálně ekonomických procesů si ještě budeme muset počkat.

Mluvíme-li o vědeckosti monografie, máme na mysli mj. také její standardní atributy, jakými jsou jednak dobrá znalost a adekvátní využití soudobé domácí i zahraniční literatury a samostatná reakce na její podněty, daná rozvíjením vlastní koncepce autorovy, jednak roz-

sáhlé použití empirie mnoha typů, pocházející z celé série vlastních, původně koncipovaných výzkumů, ze statistiky, ze sekundární analýzy jiných výzkumů, z literárních pramenů, v neposlední řadě pak z běžné životní zkušenosti a jejího odrazu v denních informacích a standardní publicistice. Kvantitativní sociologická i statistická data jsou zpracovávána i využívána na dobré metodologické úrovni, s řadou sofistikovaných multivariačních analýz, a přehledně prezentována, mj. pomocí četných grafických zobrazení.

Současně však za přínos vědecko-poznávacímu charakteru spisu považujeme i další, nikoli již tak běžné rysy díla. Především je to samozřejmějím konkrétní historičnost, kterou naplňuje autor svou „komparativní perspektivu“. Prakticky vše v této knize je pojednáno v kontrpozici, také však v pochopení analogií a souvislostí, vůči státnímu socialismu, vůči společnostem, které procházejí podobnými procesy postkomunistické transformace, jakož i vůči soudobým vyspělým západním společnostem. Vezmeme-li v úvahu systematickou kritickou analýzu probíhajících přeměn, jež je podstatou díla, jakož i neustálé naznačování nedokončenosti analyzovaných procesů, a to bez apodiktických jednosměrných prognóz, zjišťujeme, že celé téma je pojednáno jako sociální změna, jako historická transformace české ekonomiky a společnosti. V tomto ohledu nemá Večerníkova práce příliš mnoho konkurentů ani u nás, ani v jiných postkomunistických zemích.

Jediná výhrada, kterou by bylo možno v dané souvislosti uvést, se týká stručných pasáží věnovaných zpětnému hodnocení sociálně ekonomických aspektů státního socialismu. Autor patří mezi průkopníky empirické sociologie již od šedesátých let a důvěrně zná problematiku „reálného socialismu“, který také ve většině svých formulací v tomto spisu charakterizuje mnohem plastičtěji, než tak činí mnozí mladší autoři domácí a většina autorů zahraničních (vzpomeňme v této souvislosti jeho průkopnické práce při odhalování egalitarismu a anti-meritokratismu státně socialistické společnosti). Tentokrát se však nevyhnul poněkud deklarativnímu pojednání sociálně ekonomických forem státně socialistického systému; zdá se mi, že až příliš abstrahoval od souhrnu jejich

genetických a příčinných souvislostí a historických proměn. Snad se k této problematice ještě v budoucnu vrátí v zevrubnější speciální studii. Nepochybný vliv „dědictví komunismu“, především pak ekonomického etatismu a příjmového egalitarismu, na současnost k podrobnější analýze této nedávné minulosti přímo vybízí.

Druhým nekonvenčním a pozitivním rysem autorova vědeckého přístupu je zřejmý fakt, že se ve své práci nestal otrokem vlastních induktivních zobecnění z dílčích výzkumů, jichž podnikl celou řadu, ani pojmů, konceptů a ideologií přejímaných od různých autorit. Jak zjištěná fakta, tak konceptuální a metodologický aparát přebíraný ze světové sociologie a ekonomie, jsou mu jen prostředky, jak se dobírat vlastních interpretací, zobecnění a hodnocení, systematicky reagujících na různorodá fakta zjišťovaná jeho vlastními výzkumy i z jiných zdrojů. Dobírá se tak seriózního poznání konkrétní sociální reality. V tomto smyslu jde o práci věcně střídlivou, jistě angažovanou, avšak pouze ve smyslu příspěvku k lepší budoucnosti vlastní společnosti.

Třetím výrazným nekonvenčním rysem Večerníkovy práce je soustavná konfrontace objektivně zjištěných behaviorálních dat se subjektivními postoji a strategiemi chování obyvatelstva, především pak s ekonomickými strategiemi domácností a s míněním dotázaných o jejich životní úrovni. Je jen logické, že toto úsilí jej vedlo až k analýze politických orientací a postojů. V kapitole věnované této problematice autor sice uvedl postojová data z ledna 1996 a vývoj preferencí politických stran až do poloviny roku u 1996, neměl však již příležitost plně využít pozdějších dat z roku 1996, aby dospěl k interpretacím, které by přesněji vystihly přece jen významnější obrat v postojích českého obyvatelstva, než jaký si připouští na základě dat z předchozího období, a to včetně jeho objektivních příčin, spočívajících především ve zcela konkrétním a specifickém vývoji sociální diferenciace a s ní spjaté kolektivní mobility obyvatelstva.

Bohatý a všestranný popis postojů obyvatelstva na jedné straně dokazuje, že lidé, byť zpravidla s určitým zpožděním, ve svých hodnoceních a preferencích tendují od zprvu silně ideologicky ovlivněných orientací k poměrně střídlivému postoji k sociální realitě. Na druhé

straně však dává i dostatek materiálu k pochopení, že mezi objektivním postavením lidí a jeho subjektivní percepcí existuje jisté napětí. Týká se to tradičně především všech sociálních sebezafazení, při nichž se subjektivní vnímání dosti často odlišuje od reality. J. Večerník to zřetelně demonstruje na kontrapozici objektivních a subjektivních určení chudoby, při nichž se vždy objeví skupina lidí, kteří se subjektivně považují za chudobné, ačkoli tomu tak z hlediska objektivních ukazatelů není. Mělo by to snad současně vyvolat i zamyšlení, zda „měření“ chudoby převážně na základě příjmové diferenciace adekvátně postihuje různé aspekty tohoto jevu. Jiným příkladem napětí mezi objektivními a subjektivními aspekty společenských procesů je jisté zpoždování vývoje politických preferencí za reálnými změnami sociálně ekonomického postavení, jež je možno připisat časovému posunu nezbytného z hlediska získávání, prožití a uvědomění si objektivních sociálních změn.

Autor uvádí ještě další metodologické zřetely, jimiž se při práci na knize řídil, mj. snahu o propojení mikro- a makrostrukturálního pohledu a analýzy postojů a chování na úrovni jednotlivců a rodin a na úrovni institucí. K tomu lze dodat, že přece jen, jak sám zdůrazňuje, pohled „zdola“, tj. z mikrosféry individuů i domácností, je ve studii dominantní a že analýza makroekonomická a makrosociologická (např. z hlediska možných strategií privatizace a jiných aspektů hospodářské reformy nebo z hlediska utváření sociální stratifikace, popř. třídní struktury), by mohla být právě ve světle dat o individuích a rodinách ještě dále doplněna a podrobena „zpětně“ a kritičtější analýze. Pohled „zdola“ je však nepochybně výrazným specifikem i ne zcela obvyklým pozitivním přínosem posuzovaného díla. Nikde v knize nenalezneme tendenci k prosazování naivní představy o všemoci vzorů vypracovaných a prosazovaných elitami navzdory objektivně založené sociální zkušenosti obyvatelstva.

Večerníkova práce je jistě vynikající v domácích, českých podmínkách. Soudíme však, že jde o práci, která snese i přísné hodnocení z hlediska evropských standardů. Nejde tu pouze o cenný přínos informační ze země se zajímavým průběhem specifického transformačního procesu. Máme zato, že svým před-